

# Jakub Arbes

/1840-1914/

**Významný novinář z druhé poloviny 19. století a znalec dělnické otázky. Prozatér a tvůrce romaneta, satirik, autor kulturně historických studií a portrétů. V dějově komplikovaných sociálních románech konfrontuje demokratické ideály se soudobou společenskou praxí, v romanetech vypovídá o dobrodružstvích rozumového poznání a složitosti moderního světa a člověka.**

Narodil se 12. 6. 1840 jako syn ševcovského mistra na Smíchově. Prudká přeměna této předměstské vesnice v dělnickou čtvrt, velkoměstskou periférii, patřila k největším zážitkům jeho dětství. Vystudoval reálku a jako devatenáctiletý si předsevzal uplatnit se ve vědecké práci. Od studia na pražské polytechnice ho odvedla žurnalistika, které se v 60. letech oddal s odhodláním sloužit rozvoji českého veřejného života. Odpovědným redaktorem Národních listů se stal r. 1868, právě v době, kdy hnutí za politické zrovnoprávnění Čech s Uhry v rámci monarchie dosahovalo vrcholu a bylo zmařeno a kdy se také český svět vyrovnával s Pařížskou komunou. Ve funkci odpovědného redaktora stál Arbes mnohokrát před soudem, byl často ve vyšetřovací vazbě a unikál z ní, až ho r. 1873 německý soud v České Lípě odsoudil k třináctiměsíčnímu vězení. To už měl za sebou první rozhodný umělecký úspěch, romaneto *Svatý Xaverius*, a pobytu ve vězení využil pro literární práci. Po návratu z vězení pracoval postupně v různých politicky méně exponovaných rubrikách Národních listů; když se nevzdával svých sympatií k dělnickému hnutí a zúčastnil se navíc zakládání Spolku českých žurnalistů, byl z Národních listů na Štědrý den r. 1877 propuštěn. Až do své smrti (8. 4. 1914) žil v Praze jako volný literát.

Několikrát se pokusil o vlastní časopis. Necelé dva ročníky jeho *Šotka* (1880–83) obohatily českou satiru. Arbesovy příspěvky útočily na zázemí provídeňské české politiky – na přízrůbivost a ochotu smlčet útisk v zájmu přežití. Literární satira usvědčovala český svět z nevědy i neschopnosti porozumět velkým umělcům. S Arbesovými příspěvky o Máchovi, Havlíčkovi, Mánesovi souvisel cyklus „Osud talentu v Čechách aneb Nejtrpčí píseň beze slov“, který nakreslil výtvarný spolupracovník Šotka M. Aleš. Opakované konfiskace, které postihovaly hlavně protiklerikální satiry, vyústily v zastavení časopisu. Pak už Arbes žurnalisticky vystoupil pouze v půli 90. let. V rozšířené podobě vydal *Pláč koruny české* (1869, 1894), „knihu pouhých fakt“ o zásazích vídeňské vlády proti českému národnímu hnutí. Konfiskace obálky k romanetu *Poslední dnové lidstva* inspirovala třídní Arbesův pamflet proti pražskému místodržiteli hraběti Fr. Thunovi (1895–96). Potíže při vydávání vlastních sebraných spisů ztrpčovaly Arbesovi poslední čtvrtstoletí života. Nad osudem Máchovým

již dříve uvažoval, že v Čechách nikdy nemůže vyrůst harmonický a šťastný básník, že čím větší talent, tím hlouběji musí zažít trpkost z českého osudu. Kdo by si ji nepřipouštěl, nebyl by podle jeho mínění „básníkem s širokým a hlubokým rozhledem světovým“.

Jako beletrista se Arbes věnoval převážně krásné próze. Zaměřoval se na látku ze soudobého města, jmenovitě Prahy; při uplatňování autobiografického zážitku často užíval formy vyprávění v první osobě. Smysl pro záhadnost životních jevů a lidského nitra, pro paradox, absurditu, nadřádku a složitou dějovou konstrukci živila v Arbesovi také četba romantiků, románů hrůzy, dobrodružných a fantastických příběhů. Arbesa upoutaly povídky E. A. Poea uměním vystupňovat nepravděpodobné situace a pak je vyložit jako „vymoženost nebo problém vědy“. Prvotní vliv na Arbesovo umělecké zrání měla Poeova Filozofie básnické skladby, která uvažuje o básnickém díle jako o technické konstrukci vypočtené na zamýšlený čtenářský účín. Od půle 60. let tíhl Arbes k příběhům, jejichž složitá stavba demonstruje složité cesty, po nichž se člověk prodírá k rozumovému výkladu skutečností na první pohled fantastických. První povídka tohoto typu, *Đábel na skřipci*, vyšla v Květech 1866 s podtitulem Epizoda z románu; pro *Svatého Xaveria* v Lumíru 1873 vymyslel Neruda označení romaneto.

Hrdinou díla je chudý mladík Xaverius, pro něhož se stalo smyslem života pochopit tajemství obsažené v Balkově obraze umírajícího svatého Xaveria v chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně. Na rozdíl od nábožensky věřící babičky a matky, které se snažily proniknout k poselství obrazu modlitbami, Xaverius o to usiluje složitými výpočty. Rozumový přístup v něm nicméně nepotlačí pocity hrůzy před záhadností úkolu. Když se po důmyslných přípravách odhodlá kopat domnělý poklad na opuštěném místě na Malvazinkách, zhrozí se ohně, který se náhodou vznal, a přízraku svatého Xaveria, prchá a zmizí i ze svého bytu. Napětí obsažené v příběhu i v povaze hrdiny stupňuje účast vyprávěče, který Xaveriovo počínání sleduje s odstupem a teprve v závěru se s ním téměř ztotožní. Tři léta po Xaveriově záhadném zmizení se s ním vyprávěč setkává ve vídeňském vězení. Xaverius nevinně trpící za domnělou krádež se dobral až k otázce, zda poklad ztajený v Balkově obraze netkví v tom, „aby byl někdo povzbuzen k hlubokému a vytrvalému přemýšlení, ke kombinaci, která i v případě, kdyby byla falešnou a mylnou, musila by bystrost jeho ducha zvýšiti“. Nadhozené myšlenky do jisté míry přitakává Xaveriova odevzdaná smrt na vězeňském dvoře. Nicméně až do pointy romaneta sahá úzkost z tajemství obrazu a ze zmařeného žití mladého muže.

Napětí rozumu a intuice v člověku, zjevného a tajemného ve skutečnosti, která člověka obklopuje, uplatňuje Arbes ve všech dalších romanetech. Také v nich záhadnost situací a dějů stupňuje zprostředkující vyprávěč. V *Newtonově mozku* (č. 1877) je exponován prvek fantastický. Vyprávěč se ve snu octne ve vybraném shromáždění, před nímž přítel-eskamotér, zabitý v nedávné válce, vykládá kacířské myšlenky o světě ovládaném krutou nad-

vládou silných a nabízí posluchačům experiment, „dobrodružnou exkurzi do universa“. Jen vyprávěč nachází odvahu podstoupit výlet na záhadném přístroji, a spatří dějiny jako nepřetržitý řetěz zabíjení, válek, násilí a zvůle mocných. Svě poznání odstūně; nepřestává opakovat otázku: „Byla to skutečnost, přelud nebo sen?“

Hrdiny romanet jsou lidé nevšední odvahy a síly ducha; jejich cesty za poznáním jsou plny napětí, náhod, očekávání – a posléze zklamání, hrůzy nad úskočností a spletností poměrů i nad vlastní bezmocí. „Mýlíme se všickni, kdož pokládáme se za bytosti vyšší, za tvory nezávislé, kteří mohou konání své řídit dle vlastní vůle. Nikoli! Nejsme a nebyli jsme takovými nikdy. Jsme závislími na tisícerych okolnostech, řízených tajupnými, ale bezohlednými silami přírodními.“ To je úvaha pátera Schneidra z romaneta *Ukřižovaná* (č. 1876). V základním příběhu prózy dokládá Arbes pravdivost citované teze, ale také s obdivem sleduje člověka, který se vzpíral „ukřižování“ a měl vůli k sebeurčení. Chudý mladík zběhl pro náboženskou skepsi z církevních škol a věnoval se pak studiu přírodních věd. Z nich ho však vytrhla válka r. 1866. Než je sám „přibit na kříž“, stačí pomstít smrt nevinně „ukřižované“ – zemanské polské dcery, kterou umučili povstalečtí sedláci.

Bída nebo řehole, kněžský stav nebo vojna, válka nebo politický dozor svírá hrdiny všech Arbesových romanet. K tomu ještě v *Zázračné madoně* (č. 1875) přistupuje ničivá moc iluze. Hrdina tolik lpí na svém ideálu krásné ženy, až dožene k zoufalství bytost, která ho oddaně milovala. Teprve pak odsoudí setrvávání na vlastní představě jako sebelásku – zdroj všeho neštěstí člověka a rozvratu světa. Ve složité stavbě romaneta se střídá současnost a minulost, stylizace žurnalisticky věcná, budící dojem dokumentárnosti, s projevem lyricky náladovým a meditativním, úvaha dováděná až do jisté teovitosti se situacemi tajupnými. Kaleidoskopické látce a různorodému podání dávají souvislost mj. předměty, jejichž smysl a vztah k rekonstruovaným osudům se jen poznenáhlu vybavuje ze ztajmené atmosféry. V *Zázračné madoně* je to medailónek, stopa minulých skutků a rozbitých vztahů. Jeho zázračnost tkví v tom, že uvádí ve styk rozptýlené, navzájem si odcizené lidi, že odkazuje k nesobecké lásce, kterou lidé zrazují a pak ji vždy znovu, nejednou marně hledají.

Arbesovy sociální romány, navazující na G. Pflagra Moravského a K. Sabinu, ve značné šíři zpodobují poměry, které zatlačují do defenzívy každého, kdo si předsevzal je změnit. V *Kandidátech existence* (č. 1887) se skupinka mladíků rozhodne předělat svět ve prospěch bezbranných, proletariátu a politicky nesvobodného českého národa. Hledají společenství ideálu a činu; všecko se jim daří, ale jen načas. Postupně většina snlků a buřičů, stoupenců utopického socialismu, rezignuje a ztroskotává. Podléhají nouzi, sobectví, brutalitě vládnoucího systému. Zkušenost usvědčuje z iluzivnosti jejich představy o síle jedince měnit svět. Na troskách „sedmihlavého tajného výboru reformačního“ účtuje se životem jedna z hlavních postav,

spisovatel-vyprávěč: „Shledal jsem se býti otrokem, ukovaným k vysilující práci a závislým na vůli, vlastně libovůli jediného člověka...“ Ztroskotání přátel, bídný stav národa, který ztratil naději a elán svého obrození, i osobní závislost na „bezcitném egoistovi“ žene spisovatele na pokraj sebevraždy. Odmítne ji s představou, že zápas za spravedlivý pořádek nekončí, že „spásná hvězda lidskosti“ potřebuje lidi, kteří ji alespoň nepouštějí ze zřetele, nemohou-li již prakticky usilovat o polidštění světa. V románu *Mesidš* (1883) se z vyhnanství vrací do vlasti někdejší účastník revoluce r. 1848. Chce být spasitelem umění, ponižovaných a chudých, ale je zaskočen strnulostí v Čechách a při novém útěku z rodné země končí sebevraždou. *Moderní upíři* (č. 1879) zpodobují konflikt mezi starším, rozšafnějším, a mladším, dravě bezohledným pokolením českých podnikatelů. Kořistnictví se tu chápe jako mrav lidí, kteří se chtějí prosadit a získat moc. Z úmyslu napsat „široce založený kulturně historický román“ vzešla pouze expozice o počátcích dělnického hnutí ve smíchovských kartounkách kolem r. 1824 (*Štrajchpudlíci*, 1883).

K beletrizujícímu podání nebo k dokumentárně založené montáži tíhnou četné Arbesovy studie o českých i cizích umělcích a politicích výjimečného údělu. E. A. Poea, Machiavelliho, St. Simona a další kreslí jako otroky vášní hynoucí namnoze uprostřed života, protože je zaskočila láska, bída, nepřítel mocných a v okamžiku nejkritičtějším pak vlastní povaha (*Záhadné povahy*, 1884). K psychologii umělecké tvorby se pokoušejí pronikat studie dodatečně zařazené do knihy *Z duševní dílny básníků*. Největší význam kulturně historický si uchovávají Arbesovy průkopnické práce o Máchovi, Nerudovi, Sabinovi, o herci Krumlovském.

V jedinečné šíři, obžalobné útočnosti a groteskní i satirické nadsázce zpodobil Arbes českou společnost zradivší demokratické ideály svého obrozenického vzestupu a roku 1848. Nejtrvalejší uměleckou životnost vykazují romaneta, vypovídající o neuvěřitelné fantastičnosti reality, o moci náhod a okolností, které se vnucují jedinci a určují jeho životní dráhy, o schopnosti člověka poznávat a o nemožnosti radovat se z poznaného.

## Jindřich Šimon Baar

/ 1869 - 1925 /

**Prozaik, v jehož nejlepších dílech se spojuje sociální i vlastenecký cit a láska k rodnému Chodsku s důvěrnou znalostí života vesnického lidu, jeho historických tradic, myšlení a zvyků. Ve svých prózách ze života sedláků a venkovských kněží Baar navázal na realistickou tvorbu z konce 19. století, zejména na povídkové práce K. V. Raise a na Jiráskovy Psohlavce.**